

Əhməd Cavad poeziyası: klassik ənənədən çağdaş ədəbi dəyərlərə

Şərqiyyə Məmmədli

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: maarifci_qadinlar@mail.ru

Annotasiya. Məqalədə XX yüzil Azərbaycan ədəbiyyatında istiqlal şairi kimi tanınan Əhməd Cavadın poeziyası ənənə və novatorluq müstəvisində təhlil obyektinə çevrilmişdir. Burada şairin müxtəlif dövrlərdə qələmə aldığı şeirlərin mövzu, janr və üslub məsələləri bəhs olunan problem işığında araşdırılmışdır. Müəllifin yaradıcılığının ilk dövrlərində qələmə aldığı şeirlərində folklor ənənələrinə diqqət yetirilmiş, bu təsirin bir tərəfdən mövzu seçimində, digər tərəfdən yazılan əsərlərin dil və üslub baxımından sadəliyində, aydınlığında və xəlqiliyində özünü büruzə verdiyi vurğulanmışdır.

Məqalədə həmçinin Əhməd Cavadın poetik irsi mövzu və problem baxımından da dəyərləndirilmişdir. Təhlil prosesində daha çox şairin sağlığında yayınlanmış “Qoşma” (1916) və “Dalğa” (1919) kitablarına daxil edilən şeirlərə istinad edilmişdir.

Açar sözlər: Azərbaycan ədəbiyyatı, Əhməd Cavad, istiqlal poeziyası, ənənə, novatorluq

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 02.02.2023; qəbul edilib – 22.02.2023

The poetry of Ahmad Javad: from classical tradition to contemporary literary values

Shargiya Mammadli

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: maarifci_qadinlar@mail.ru

Abstract. In the article is studied the poetry of Ahmad Javad, the poet of independence of Azerbaijani literature in 20th century in terms of tradition and innovation. The issues of genre, style and context of poems, written by poet in different periods is researched in view of the mentioned problem. In the poems that poet wrote in the first periods of his creativity attention was paid to folklore traditions and this influence denoted itself in the choice of themes, simplicity, clarity and originality of the works.

In the article poetic heritage of Ahmad Javad is valued in terms of subject and problem. In process of the research was based on the poems included in the books “Goshma” (1916) and “Dalga” (1919) that were published during the lifetime of the poet.

Keywords: Azerbaijani literature, Ahmad Javad, independence poetry, tradition, novelty

Article history: received – 02.02.2023; accepted – 12.22.2023

Giriş / Introduction

Bəlli olduğu kimi, sovet siyasi rejimi dönəmində Azərbaycanın istiqlal şairi Əhməd Cavadın (1892-1937) repressiya qurbanı olması, uzun müddət yaradıcılığına yasaqlar qoyulması onun ədəbi irsinin araşdırılması istiqamətində ciddi maneələrlə müşayiət olunmuşdur. Mühacirət ədəbiyyatşünaslığının tədqiqatları istisna olunmaqla, Azərbaycanın yenidən müstəqillik əldə etməsinə qədər Əhməd Cavadın yaradıcılığı sistemli araşdırmalara cəlb olunmamışdır [7]. Yalnız müstəqillik qazanıldıqdan sonra şairin əsərləri bir tərəfdən nəşr olunaraq oxuculara təqdim olunmuş, digər tərəfdən haqqında araşdırmalar aparılmasına başlanılmışdır.

Əsas hissə / Main Part

Əhməd Cavadın ilk şeirlərində folklorla yanaşı, klassik divan ədəbiyyatından qaynaqlanan təsirlər də aşkar şəkildə nəzərə çarpır. Xüsusilə, onun Türkiyə poeziyasının zəngin ənənələrindən istifadə edərək yazdığı poetik örnəklər bu baxımdan səciyyəvidir. Onu da qeyd edək ki, Əhməd Cavad türk dünyasının problemləri ilə yaxından tanış olmuş, ilk dövr yaradıcılığında başlayaraq türkçülük, turançılıq məfkurəsinə tapınmış, poetik əsərlərində bu düşüncəni əks etdirməyə çalışmışdır. Onun “Qasprinski üçün” şeiri türk dünyasının böyük mütəfəkkiri İsmayıl bəy Qaspiralının ölümü münasibətilə qələmə alınmışdır.

*“Milli sazlar çalır matəm... müsibət...
Başdan-başa qan ağlayır bir millət!*

*Dağlarına çökmüş matəm havası,
Baxdım, ağlar türkün bağı-bağçası.*

*Dedim nədir dərdin çarası?
Nədən qara geymiş dostlar obası?”*

[2, s.114]

Türkiyə ədəbiyyatşünası, professor Əli Yavuz Akpınarın fikrincə, Əhməd Cavadın şeirlərində “Ziya Gökalpın düşüncələri, Mehmet Emin Yurdaqulun şeir anlayışının təsirləri görünür” [1, s.73]. Şübhəsiz ki, bu səpkili təsirlənmələr şairin poeziyasında türkçülük, milliyət-

Əhməd Cavadın poetik axtarışları “Qoşma” (1916) və “Dalğa” (1919) kitablarında, həmçinin müxtəlif mətbuat orqanlarında dərc olunmuşdur.

Şairin yaradıcılığının ilk dövrlərində qələmə aldığı “Nə gördümsə”, “Quşlara”, “Haralısan?”, “Niyə gəlmədin”, “Ona”, “Dərdim”, “Şeirim”, “Ana”, “Ümidimə”, “Qafqazlısan, sev Qafqazı” və başqa şeirlərində xalq ədəbiyyatı ənənələri aşkar şəkildə duyulur. Bütövlükdə Əhməd Cavadın poeziyasında xalq ədəbiyyatı ənənələrinin təsiri bir tərəfdən mövzu seçimində, digər tərəfdən yazılan əsərlərin dil və üslub baxımından sadəliyində, aydınlığında və xəlqiliyində özünü göstərir.

çilik və vətənsəvərlik motivlərinin güclənməsinə təkan vermişdir.

Əhməd Cavadın ilk dövrlərdə müxtəlif səpkili əsərlər yazması onun yaradıcılıq axtarışları ilə səciyyələnir. Lakin bütün məqamlarda milli ədəbi dəyərlərə söykənmiş, Azərbaycan ədəbiyyatının zəngin ənənələrini yaşatmaq, inkişaf etdirmək məramı izlənilmişdir.

XX yüzilin əvvəllərində Azərbaycan poeziyasında Əhməd Cavadın xalq şeiri üslubunda yazdığı əsərləri, xüsusilə bayatı, qoşma və gəraylıları bədii sənətkarlıq baxımından diqqəti çəkir. Şairin müraciət etdiyi xalq şeiri şəkilləri içərisində sayca bayatılar çoxluq təşkil etməkdədir. Lakin şairin qələminə məxsus olan bayatıların 1977-ci ildə “Elm” nəşriyyatı tərəfindən buraxılan “Bayatılar (XVII-XX əsrlər)” kitabında onun tərəfindən Zaqatala və Balakəndən toplanıldığı qeyd olunmuşdur. Əslində isə bu bayatılar ənənəvi şəkildə folklor nümunələri kimi dəyərləndirilən toplama materialları deyil, Əhməd Cavadın müxtəlif illərdə özünün yazdığı əsərlərdir. Əlbəttə, bayatılarla tanış olduqca istər onların məzmunu, istərsə dil-üslub, istərsə də forma-sənətkarlıq xüsusiyyətləri bunu aşkarlamağa imkan verir.

*“Bir cüt quş var gül üstə,
Bir cüt göz var yol üstə.
Tanrım, məni öldürmə,
Toyum vardır il üstə!”* [2, s.157]

Yaxud başqa bir örnəyə diqqət yetirək:

*“Tambur qalır siminə,
Düşmüşəm həvəsinə.
Bir neçə mahnı deyim,
Dostumun həvəsinə”*. [2, s.156]

Ədibin qələminə məxsus, müxtəlif dövrlərin ədəbi məhsulu olan “Səhər-səhər”, “Olmaz”, “Mən tapmışam”, “Dönür”, “Bir gün”, “Şükriyyə üçün”, “Qurban olduğum”, “Gəncədən gəlirəm”, “Gəlin”, “Yaralı quş”, “Sən”, “Qaldı”, “Dan ulduzu”, “İmdad”, “Axşamlar”, “Yazıq” qoşmaları, “Gözüm gördü, könlüm sevdi”, “Qaldı”, “Beşik”, “Nə gördümsə”, “Mayıs”, “Aşıqın dərdi”, “Çırpınırdı Qara dəniz” adlı gəraylıları yalnız onun yaradıcılığının deyil, ümumən XX yüzilin əvvəllərində yaranmış Azərbaycan poeziyasının kamil bədii nümunələri kimi dəyərləndirilməkdədir.

Şairin Şəmkirli Hüseyinə bənzətmə kimi qələmə aldığı “Səhər-səhər” rədifli şeiri dil-üslub sadələri, fikrin aydın, sərrast şəkildə ifadə tərzilə seçilməklə onun digər əsərlərindən seçilir.

*“Güllərin üstündə parlayan şəhdi,
Qəlbimdən keçənlər nə sərin mehdi!
Gözümə görükən qövsü-qüzehdi,
Hicran qubarını sil səhər-səhər!”* [2, s.25]

Əhməd Cavadın Yəhya bəy Dilqəmə oxşatma tərzində yazdığı “Olmaz” rədifli qoşması şairin fərdi üslubuna uyğun eyni bədii ovqat və poetik ahəng sərgilənməkdədir. Burada məzmun dərinliyi ilə yanaşı, forma-şəkil özünəməxsusluğu da diqqəti çəkir.

*“Göydə şimşək kimi çaxdım, ölmədim,
Özümü yandırıb-yaxdım, ölmədim!
Yoluna, izinə baxdım, ölmədim,
Məcnunu bir belə sındırmaq olmaz!”*
[2, s.24]

Diqqətəlayiq cəhətlərdən biri budur ki, Əhməd Cavad ənənəvi qoşma janrının poetik qəlib və ölçülərinə olduğu kimi əməl etməmiş, bəzi hallarda ənənəvi şəkllə novator çalarlar gətirmişdir. Belə ki, şairin bəzi qoşmalarında ilk bənddən öncə şeirin əsas ideyasını əks etdirən qoşa misraya təsadüf olunur. Müəllifin “Yaralı

quş”, “İmdad” və digər şeirləri bu baxımdan diqqəti çəkir. Örnək üçün “Yaralı quş” şeirinə diqqət yetirək:

*“Yaralıdır könlüm quşu, yaralı,
Yaralandı yazıq şair olalı!*

*Bir dərinlikdə ki, hər düşən çıxmaz,
Qurtulmaq istəyir, qanad yaramaz!
İmdadına gələn ümidindən az,
Yaralıdır könlüm quşu, yaralı!”* [2, s.101]

Əhməd Cavadın “Gözüm gördü, könlüm sevdi” şeiri isə gəraylı janrında yazılmış orijinal bədii örnəklərdən biri kimi diqqəti çəkir. Sevimli həyat yoldaşı Şükriyyə xanımına həsr etdiyi bu şeir ədibin xalq şeiri tərzində qələmə aldığı digər əsərlər kimi sadə, aydın bir dildə yazılmışdır:

*“Batum əski Qız qalası,
Batum yurdu göz qalası!
Xaqanın öz qalası,
Səndə doğub Şükriyyə, hey!”* [2, s.29]

Əhməd Cavadın şərqi janrında yazdığı əsərlər də poetik özünəməxsusluğu ilə maraq doğurur. Onun “Balalarım”, “Oyan” adlı şeirləri bənzərsiz nümunələr kimi dəyərləndirilə bilər. Şairin şərqi janrında yazdığı “Balalarım” rədifli poetik örnək daha çox seçilir. Şərqi janrına xas olan oynaqlıq, ahəngdarlıq bu şeirdə özünü büruzə verir.

*“Toplayıb bir dəstə çiçək
Di gəlin məktəbə gedək.
Təbəlliyə lənət edək,
Oldu bahar gülə-gülə!
Gəldi bahar gülə-gülə!”* [2, s.29]

Əhməd Cavadın ikilik, üçlük, dördlük səpkisində yazdığı əsərləri də xalq şeiri şəklləri tərzindədir. Bu şeirlərdə müəllif daha çox obrazlı fikrin sərrast şəkildə ifadəsinə çalışmışdır. Şairin beşlik səpkisində yazdığı şeirlərinin diqqəti çəkən məqamlarından biri hər bəndin ikinci misrasının sonda təkrarlanmasıdır. Şübhəsiz ki, bu forma müəllifin poetik yaradıcılığına məxsus yeniliklərdən biri kimi səciyyələndirilə bilər.

*“Deyirlər, gözəllik gəldi-gedərdir,
Gözəllik odur ki, duymanı olsun!
Gözəllik odur ki!.. Yoxsa, hədərdir,
Başını bu yolda qoymanı olsun!
Gözəllik odur ki, duymanı olsun!”* [2, s.36]

Əhməd Cavadın yaradıcılığında mərsiyə janrına da ara-sıra təsadüf olunmaqdadır. Şairin 1912-ci ildə Abdulla Surun vaxtsız vəfatı münasibətilə qələmə aldığı “Mərsiyə” və “Mirzə Abdulla (Sur) Məmməd zadə” şeirləri bu baxımdan janrın özünəməxsus örnəklərindən biri kimi dəyərləndirilə bilər.

*“Cavan öldün, dünyadan kam almadın,
Çox çalışdın, zəhmətdən heç doymadın.
Əfsus ki, fikrinə nail olmadın,
Ağla qardaş! Ağlamalı günündür!”* [2, s.26]

Abdulla Surun cənazəsi dəfn olunmaq üçün Səbizkar məzarlığına aparılarkən Gəncə şəhərindəki “Məktəbi-ruhani”nin şagirdləri Əhməd Cavadın onun ölümü münasibətilə yazdığı bu mərsiyəni oxuyaraq camaatı ağlatmışlar [8, s.80].

Şeirlərini əsasən romantik üslubda yazan Əhməd Cavadın yaradıcılığında rübai janrında bədii örnəklərə təsadüf olunur. Şairin yaradıcılığının ilk dövrlərində qələmə aldığı rübailərin əksəriyyətinin dili ağır, anlaşılmaz söz və ifadələrlə müşayiət olunur.

*“Bu qədər naleyi-cansuz edərəm rəhm eylə!
Qorx ki, ahım tutacaq vəhm qılıb rəhm eylə!
Bəni nalan edərək guşənişin olmaqdan,
Bir nəticə çıxamaz ərz edərəm rəhm eylə!”*
[2, s.17]

Təhlillərdən aydın görüldüyü kimi, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan poeziyası divan şeiri ənənələrinə kifayət qədər bağlı olmuş, onun janr, forma və şəkillərindən bəhrələnmişdir. Lakin ayrı-ayrı şairlərin divan şeiri şəkillərinə müraciəti nəzirəçilik və klassik ənənəni olduğu kimi yaşatmaq məramına xidmət etməmiş, mövcud poetik qəliblərə yaradıcı şəkildə yanaşma ilə müşayiət olunmuşdur.

Filologiya üzrə fəlsə doktoru Hüseyn Həşimlinin fikrincə, klassik Azərbaycan ədəbiyyatında Qazi Bürhanəddin və Şah İsmayıl Xətai-nin savaş ovqatlı şeirləri marş janrı ilə müəyyən

qədər səsələnməkdədir [4, s.37]. Lakin bununla belə marş janrının ilk nümunələri XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan poeziyasında Məhəmməd Hadi, Hüseyn Cavid, Abdulla Şaiq, Əhməd Cavad və başqa sənətkarlar marş janrında yazdıqları əsərlərlə onun milli şeirdə vətəndaşlıq hüququ qazanmasında mühüm rol oynamışlar [4, s.37]. Əlbəttə, ədəbiyyatşünas Hüseyn Həşimlinin mülahizələri bir qədər mübahisəli görünsə də, marş janrının təşəkkül tarixinin öyrənilməsi baxımından ciddi maraq doğurur və klassik Azərbaycan poeziyasının bu kontekstdə araşdırılması zərurətini ortaya qoyur.

XX əsrin əvvəllərində marş janrına müraciət edən şairlər içərisində Əhməd Cavadın yaradıcılığı diqqəti çəkir. Onun qələminə məxsus “Marş” və “Milli marş” adlı şeirləri bu baxımdan dəyərləndirilə bilər. Ədibin “Marş” adlandırdığı şeir bəhs olunan janrın dəyərləli nümunələrindən biri kimi bu və ya başqa baxımdan təhlil obyektinə çevrilmişdir. Turana üz tutan, doğma qardaşlarının yurdu Türkünstanı yadlardan xilas etmək arzusu ilə yaşayan qəhrəman türk əsgərinin dilindən verilən şeir başdan-başa türkçülük, vətənçilik ruhu ilə yoğrulmuşdur. Əhməd Cavadın ruhən vətənpərvər şair olması, əsərlərində daim milli ideyaları təbliğ etməsi onun marş janrında qələmə aldığı əsərlərdə də özünü büruzə verir.

*“Millətimin tarixinə,
Şan-şöhrət əkməliyəm.
Bu qarşıda yad qalaya,
Bir al bayraq dikməliyəm”.* [4, s.206]

Əhməd Cavadın fərdi bədii üslubu özünəməxsus poetik çalarları, orijinal deyim və duyum tərzii ilə seçilir. Müəllifin “Yaralı quş”, “Dan ulduzu”, “Qaldı”, “Müəllim”, “Nə gördümsə” və digər şeirləri romantik bədii üslubda yazılmış bədii örnəklər olmaqla yanaşı, həmçinin şairin ilk yaradıcılıq axtarışları kimi maraq doğurur. Bu şeirlərdə müharibə illərinin doğurduğu ümitsizlik və kədər motivləri qabarıq şəkildə hiss olunur.

*“Bir gül əkdim, açılmamış dərdilər,
Zəhmətimdən mənə bir tikan qaldı”, –*
[4, s.106]

deyən şairin zamanədən şikayəti onun bu illər poeziyasının başlıca leytmotivini təşkil edir.

Yaradıcılığının ilk dövrlərindən başlayaraq “şeyrlərini təmiz ana dilində, xalq dilinin bədii ifadələri zəminində” [6, s.38] qələmə alan müəllifin, hətta yeri gəldikcə, çətin, anlaşılmaz üslubda yazıb-yaradan, ərəb-fars tərkiblərindən gen-bol bəhrələnən, dilimizin sadəliyi qayğısına qalmayan sənətkarları çəkinmədən tənqid etməsi də təqdirəlayiqdir. Bu mənada Əhməd Cavadın “Dilimiz” şeiri vətənpərvərlik mövqeyi ilə səciyyələnir. Şeirdə qaldırılan problemlər XX yüzilin əvvəllərində Azərbaycan ictimai fikrini narahat edən məsələ olmaqla yanaşı, bu gün də aktuallığını qoruyub saxlamaqdadır.

*“Baxaq dilimizə, nələr görünür?
Oxuyub anlamaq yazmaqdan gücdür.
Yazan düşünmədən yazsa da belə,
Oxucu beş-on gün gərək düşünə:
Ki, anlasın bu söz ərəbmi, farsımı?
O ki, qaldı mənə... anlayan hanı?”* [2, s.102]

Əhməd Cavadın “Şeirim” adlı yazısı onun bir şair və vətəndaş kimi poetik kredosunu əks etdirən dərin məzmunu və sosial siqlətə malik bədii örnəklərdəndir. Özünü “bir Turan yolçusu” adlandıran şair romantik üslubda qələmə aldığı şeirdə Türk dünyasının müqəddəs tarixi yurdlarını Vətən bilir, bu yurdun hər daşını müqəddəs Kəbə ilə bərabər tutur. Şairin poetik düşüncələri oxucunu hüdudsuzluğa, əhatəliliyi ilə heyran edir.

*“Turan öylə bir müqəddəs Kəbədir ki, hər bir
daşı
Kölgəsində düşər yerə Türkün əyilməyən başı!”*
[2, s.113]

Ümumiyyətlə, Türk-Turan sevgisi Əhməd Cavadın yalnız “Şeirim” adlı əsərində deyil, digər yazılarının da ruhunda, məzmununda fərqli şəkildə bədii təcəssümünü tapmışdır. Əslində şairin elə bir poetik əsəri yoxdur ki, onun məna, məzmun və mahiyyətində bu aspekt özünü göstərməmiş olsun. Bu baxımdan müəllifin “Çırpınırdı Qara dəniz” şeiri istər məzmun, ideya-problematika, istərsə də dil-üslub və poetik ahəng baxımından diqqəti çəkir.

*“Çırpınırdı Qara dəniz
Baxıb Türkün bayrağına!
“Ah!..” deyərdin, heç ölməzdim
Düşə bilsəm ayağına!”* [2, s.140]

“Çırpınırdı Qara dəniz” şeirində Türkün qutsal bayrağını yüksək poetik dillə vəsf edən şair bütün qəlbi, ruhu ilə bağlı olduğu qardaş xalqın böyüklüyünü, yenilməzliyini, qəhrəmanlığını göstərmək məqamını izləmişdir. Şairin ruhunda çağlayan vətən və yurd sevgisi bəhs olunan şeirin yüksək bədii səviyyədə yaranışına təkan vermişdir. Sanki bu şeir sadəcə sənətkar düşüncəsinin məhsulu deyil, ilahi fəhmin bəhrəsidir. Şeirin bu gün də aktuallığını, təzəliyini, tərəvətini qoruyub saxlaması təsadüfi deyildir.

*“Dost elindən əsən yellər,
Bana şeir, salam söylər!
Olsun bizim bütün ellər
Qurban Türkün bayrağına!”* [2, s.140]

Əhməd Cavadın məhəbbət şeirləri onun bədii axtarışlarının əhəmiyyətli bir qismini təşkil edir. Saf, təmiz sevgini, ulvi məhəbbəti tərənnüm edən şairin bu mövzuda yazdığı poetik örnəklər romantik üslubun incə, zərif çalarları ilə süsləndiyindən oxucu qəlbinə dərhal yol tapır. Ədəbiyyatşünasların üzərində daha çox dayandığı və müxtəlif yönərdən təhlil obyektinə çevirdiyi “Nədən yarandın” şeiri bu baxımdan səciyyəvi poetik örnəklərdən biri kimi diqqəti çəkir. Şeirdə sevdiyi qadının ilahi gözəlliyini obrazlı bir dillə canlandıran şairin təxəyyülü adi sözlərin sərhəddini aşır.

*“Sən qüdrətin aşıb çoşan vaxtında,
Mələklərin gülüşündən yarandın.
Səhər dilli bir firçanın əlilə,
Ahuların duruşundan yarandın
Ay işığı: gözəlliyin, qızlığın
Çiçəklərin öpüşündən yarandın”.* [2, s.112]

Əhməd Cavadın “Nədən yarandın” adlı şeiri məhəbbət mövzusunda yazılsa da, ədəbi-nəzəri fikirdə bu əsərə siyasi-ideoloji yöndən yanaşılma, fərqli rakursdan dəyərləndirmə cəhdi də olmuşdur. Bu isə təbii ki, şairin üslubunun özünəməxsusluğunu şərtləndirən amillərdəndir. Ədəbi tənqiddə müəllifin yalnız “Nədən yarandın”

şairinin deyil, digər yazılarının da fərqli şəkildə dəyərləndirildiyi hallara təsadüf olunur.

Qeyd edək ki, Əhməd Cavad bütövlükdə “Azərbaycan poeziyasına yeni üslub, yeni poetik düşüncə gətirməklə yanaşı, həm də milli, mənəvi dəyərləri, vətəncilik, millətçilik, turançılıq məfkumlarını tərənnüm edir, türk ruhunun ölməzliyini vəsf edirdi” [3, s.395-396]. Bu mənada şairin poetik əsərlərində məzmun və forma vəhdətinin orijinal, bənzərsiz bədii sintezini müşahidə etmək mümkündür. Məhz bu cəhətlərinə görə, Əhməd Cavad bəhs olunan dövrün ədəbiyyatında fərdi poetik üslubu ilə seçilən sənətkarlardan birinə çevrilmiş, sonrakı dövrün poeziyasına ciddi təsir göstərmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyat tarixində daha çox “istiqlal şairi” kimi dəyərləndirilən Əhməd Cavadın Cümhuriyyət dövrü yaradıcılığı istiqlal və hürriyyət motivlərinin bədii inikası baxımından maraqlıdır. Onun bu illər yaradıcılığı bir növ Cümhuriyyət tarixinin mənzum salnaməsi kimi səciyyələnir. Bütövlükdə bir şair kimi Ə.Cavadın “yaradıcılıq bioqrafiyası Cümhuriyyət tarixinin bədii xronikası kimi mənalandır” [6, s.12].

Şairin klassik ədəbi ənənələrə söykənməsi, ondan yaradıcı şəkildə bəhrələnməsi şeirlərinin ideya-məzmun və forma-sənətkarlıq baxımından mükəmməlliyini şərtləndirmişdir. O, “Bən kiməm?” adlanan şeirində bir şair-vətəndaş kimi poetik kredosunu səciyyələndirərək, azadlıq və hürriyyət mücahidi, “çeynənən bir ölkənin “haqq” bağırən səsi” olduğunu bildirir:

*“Soranlara, bən bu yurdun
Anlatayım nəsiyəm:
Bən çeynənən bir ölkənin
“Haqq” bağırən səsiyəm!”* [2, s.128]

Şairin Cümhuriyyət dönəmində qələmə aldığı “Azərbaycan bayrağına”, “Elin bayrağı”, “Türk ordusuna”, “Şəhidlərə”, “Gəlmə”, “İngilis”, “Bakı deyir ki...”, “İstanbul”, “Bismillah” və digər əsərlərində Azərbaycan xalqının azadlıq və hürriyyət mücahiləsi böyük vətənpərvərlik yanğısı ilə tərənnüm olunur. “Azərbaycan bayrağına” şeirində ədib uzun illik mübarizədən sonra istiqlaliliyyətinə qovuşmuş xalqın milli dövlət simvolu olan bayrağa sevgisini ifadə edərək yazır:

*“Türküstan yelləri öpüb alınını,
Söylüyor dərdini sana, bayrağım!
Üç rəngin əksini Quzğun dənizdən
Ərmağan yollasın yara, bayrağım!”*

[2, s.127]

Şeirdən gətiriyimiz bu nümunədə şair doğma xalqının istiqlaliliyyət əldə etməsinin sevincini, fərəhini orijinal bədii səpkidə tərənnüm etmişdir. Şair Azərbaycanın istiqlaliliyyət qazanmasını böyük Turana gedən yolun açılması kimi dərk edir.

*“Gedərkən Turana çıxdın qarşıma,
Kölgən Dövlət quşu, qondu başıma!
İzn ver gözümdə coşan yaşıma –
Dinlətsin dərdini aha, bayrağım!”* [2, s.127]

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin İstiqlal Bəyannaməsini elan etməsindən dərhal sonra yaranmış Milli Şuraya ithaf olunan “Elin bayrağı” şeirində ədib böyük qürur və iftixar hissi ilə dövləti idarə etməyə məsul olan şəxsləri tərənnüm etmiş, arzu və tövsiyələrini bildirmişdir. Səmimi bir üslubda qələmə alınmış şeirdə müəllif poetik düşüncələrini aşağıdakı kimi ifadə etmişdir:

*“Sən çıx bu minbərdən doğrunu söylə,
Yalvarma kimsəyə Tanrıdan başqa.
Küskünsə taleyin, sən ona küsmə,
Dinlə qədir səsin, çalış, çabala”.* [2, s.129]

Əhməd Cavadın “Türk ordusuna” şeirində Azərbaycan dövlətçiliyinin formalaşmasında müstəsna rol oynamış Qafqaz İslam Ordusu əsgərlərinin qəhrəmanlığı tərənnüm olunmuşdur. Şeirdə türk əsgərlərinin qəhrəmanlığını, fədakarlığını, əzmkarlığını yüksək qiymətləndirən şair bu tarixi addımın hər iki ölkənin taleyində dərin iz buraxdığını vurğulamışdır.

*“Ey şanlı ölkənin şanlı ordusu,
Unutma Qafqaza girdiyin günü!
Gəlirkən qovmağa Turandan Urusu,
Ayağını Qara dəniz öpdümü?!* [2, s.143]

Əhməd Cavadın “İngilis” adlı şeirində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulduğu dövrdə Bakıya gəlmiş ingilis ordusunun işğalçı mövqeyi kəskin tənqid olunur, azadlıq və hürriyyət ideyaları təbliğ edilir. Şair Hindistan kimi

qədim bir məmləkəti əsarət altına alan, bütövlükdə Şərqi mədəniyyətini yerlə-yeksan edən ingilislərin digər xalqların azadlıq ideallarına düşmən kəsildiklərini, ayrı-ayrı xalqların hərəkətini qanla boğduğunu sərrast şəkildə ifadə etmişdir.

*“Sarıb Hindistanın cansız qolunu,
Gəldin bağlamaya Turan yolunu.
Aldadıb hər yerdə Tanrı qulunu
İnsanları ucuz satan, ingilis”.* [2, s.141]

Şair türk qoşunlarının Azərbaycan xalqının yardımına gəlməsi ilə ingilislərin bu yerlərdən çəkilməyə məcbur olacağını poetik bir dillə ifadə etmişdir. Bütövlükdə vətənpərvərlik, yurdsevərlik ruhunda qələmə alınmış şeir ciddi ictimai dəyər daşımaqdadır.

*“Bax, yenə qarşında köksümü açdım,
Bakı dağlarına al bayraq sancdım.
Sən meydan oxudun, gəldim, ulaşdım
Mərd deyil meydana qaçan ingilis”.*
[2, s.141]

Müəllifin “İngilis” adlı şeirində diqqəti çəkən məqamlardan biri də türk ordusunun yenilməzliyə, əzmkarlığına olan böyük inam hissi ilə bağlıdır. Bu inam hissi o qədər güclüdür ki, hər sətrində aşkar şəkildə duyulur.

*“Sən bağla hər yolu, süngüm tez açar,
Üç ayda gələnələr, üç gündə qaçar.
Zənn etmə qurşunum havaya uçar,
Türkdür bu qurşunu atan, ingilis!”* [2, s.141]

Əhməd Cavadın “Bismillah” şeiri isə Azərbaycan türklərinin tarixi vətəni olan Bakının erməni-daşnak işğalından azad olunması münasibətilə yazılmışdır. O illərdə dillər əzbərinə çevrilən bu şeirdə şair doğma yurduna olan ilahi sevgisini orijinal bir şəkildə ifadə etmişdir.

*“Ey hərbin taleyi, bizə yol ver, yol!
Sən ey gözəl dəniz, gəl türkə ram ol!
Sən ey sağa, sola qılnc vuran qol,
Qollarına qüvvət gələr, bismillah!”* [2 s.137]

Qeyd edək ki, Əhməd Cavadın “Bismillah” şeirinin “sətirlərinə hopmuş əzmkarlıq, qətiyyət və üsyankarlıq ovqatı oxucunu Vətənin azadlığı, müstəqilliyi, qurtuluşu, düşmən tapdağından

xilas olunması uğrunda müqəddəs mübarizəyə səfərbər edir” [6, s.13].

Əhməd Cavadın “Ey əsgər” adlı şeirində də çətin günlərdə Azərbaycan xalqının imdadına yetişən, qardaş köməyini əsirgəməyən, müstəqil dövlətin qurulmasında həlledici rol oynayan türk ordusu əsgərlərinin qəhrəmanlığı və şücaəti mədh olunmuşdur.

*“Yürü, yürü batan günün izinə,
Gülümsəyir doğan günəş yüzünə”.* [2, s.141]

Əhməd Cavadın həzin bir bədii ovqata bürünmüş “Şəhidlərə” şeiri Azərbaycanın istiqlaliyyəti uğrunda savaşlarda qəhrəmancasına həlak olmuş türk əsgərlərinə həsr olunmuşdur. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasının bir illiyi münasibətilə qələmə alınmış bu şeirdə istiqlal, hürriyyət, vətənsəvərlik idealları ilə yanaşı, həmçinin türkcülük və turançılıq düşüncəsi də yer almışdır.

*“Qalx, qalx sarmaşığı məzar altından,
Gəlmiş ziyarətə qızlar, gəlinlər.
Ey karvan keçidi, yollar üstündə,
Hər gələn yolçuya yol saran əsgər”.* [2, s.145]

Şair şəhidlərin doğma vətəndə ağlar qalan doğmalarından nigaran olmamasını rica edir, çünki onlar əməllərinin həyata keçdiyini, gerçəkləşdiyini diqqət mərkəzinə çəkir. Başqa sözlə, ölümlərlə böyük ideallara imza atan şəhidlərin ölümüsüzlüyünü vurğulayır. Məhz bu səbəbdən şəhidlərə müraciətlə yazılmış şeirdə kədər, qüسسə motivləri deyil, nikbin bir əhvali-ruhiyyə özünü göstərir.

*“Keçərkən göylərdən bir qatar durna,
Ağlar buraxdığı gözələri sorma.
Bax, doğru çıxmaqda gördüyün rəya,
Bəslədiyən əməl bu gün gülümsər”.*
[2, s.145]

Qeyd etmək lazımdır ki, Əhməd Cavadın “Türkiyəyə sevgi və rəğbəti təkcə ayrı-ayrı misra, beyt və dördlüklərində ifadə olunmur, həm də bütövlükdə şeirlərinin ideya, mövzu və ruhunu çevrəlayir. Şair bəzən heç türk, Turan adı da çəkmir, amma türk xalqlarına, Türkiyəyə məhəbbətini, birlik amalını şeirin ümumi ruhunda, bəzən də pafosunda bildirir” [5, s.41].

Nəticə / Conclusion

Cümhuriyyət dövründə yalnız yaradıcılıqla məşğul olmaqla kifayətlənməməsi, həmçinin siyasi proseslərin içərisində olması şairin baş verən hadisələri yaxından izləməsinə imkan vermiş, bu da onun şeirlərinin canlılığına, inandırıcılığına səbəb olmuşdur.

Bütövlükdə Əhməd Cavadın Cümhuriyyət dövründə qələmə aldığı şeirlər Vətən sevgisinin, doğma yurda bağlılığın, müstəqil dövlətçilik təfəkkürünün özünəməxsus bədii təcəssümü kimi diqqəti çəkir. Bu şeirlərdə şair doğulub boya-başa çatdığı Azərbaycanın bu günü və gə-

ləcəyi ilə bağlı narahatlığını bildirmiş, həmçinin istiqlal və hürriyyət düşüncələrini əks etdirmişdir.

AMEA-nın müxbir üzvü, professor Yaşar Qarayevin dəqiq səciyyələndirdiyi kimi, “Azərbaycan” sözü ilk dəfə Əhməd Cavadın şeirlərində “*poetik mübtədaya, xəbərə dönüb*”, onun “*yazdığı nəğmədə təkrir və nəqarat olub*” [2, s.7]. Sonralar bir çox şairlərin şeirlərinin başlıca mövzusunə çevrilən “Azərbaycan” ilk dəfə məhz Əhməd Cavadın yaradıcılığında obrazlaşmışdır.

Ədəbiyyat / References

1. Akpınar, Y. Azeri Edebiyatı Araştırmaları. – İstanbul: Dergah Yayınları, 1994.
2. Cavad, Ə. Seçilmiş əsərləri. – Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
3. Əhmədov, B. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 3 cildə, I cild. – Bakı: Elm və təhsil, 2011.
4. Həşimli, H. Hüseyin Cavidin lirikası və Avropa poetik ənənələri. – Bakı: Elm və təhsil, 2012.
5. Məmmədli, A. Əhməd Cavad və Türkiyə. – Bakı: Elm və təhsil, 2010.
6. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı. 2 cildə, I cild. – Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007.
7. Nəbiyev, B. Əhməd Cavad. – Bakı: Ozan, 2004.
8. Şükürov, S. Gəncə məktəblərinin tarixindən. – Bakı: Maarif, 1990.

Поэзия Ахмеда Джавада: от классической традиции к современным литературным ценностям

Шаргия Мамедли

Доктор философии по филологии

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: maarifci_qadinlar@mail.ru

Резюме. В статье предметом анализа является поэзия известного в азербайджанской литературе XX века как поэт Независимости Ахмеда Джавада с позиции традиции и новаторства. В свете данной проблемы здесь исследуются вопросы жанра, темы и стиля стихов, созданных поэтом в разные периоды. Привлечено внимание к обращению поэта к фольклорным традициям в стихах начального периода творчества, яркое выражение этого влияния, с одной стороны, при выборе темы, с другой стороны, лёгкости понимания языка и стиля, ясности и народности его стихов.

В статье поэтическое творчество Ахмеда Джавада также оценивается с точки зрения тем и проблем. В процессе анализа автор часто ссылается на стихи из опубликованных при жизни поэта сборников «Стихи» (1916) и «Волна» (1919).

Ключевые слова: азербайджанская литература, Ахмед Джавад, поэзия Независимости, традиция, новаторство